DOMSTOLENS DOM (Store Afdeling)

5. oktober 2004 *

I de forenede sager C-397/01 — C-403/01,

angående anmodninger om præjudiciel afgørelse i henhold til artikel 234 EF, indgivet af Arbeitsgericht Lörrach (Tyskland) ved afgørelser af 26. september 2001, indgået til Domstolen den 12. oktober 2001, i sagerne:

Bernhard Pfeiffer (sag C-397/01),

Wilhelm Roith (sag C-398/01),

Albert Süß (sag C-399/01),

Michael Winter (sag C-400/01),

Klaus Nestvogel (sag C-401/01),

Roswitha Zeller (sag C-402/01),

Matthias Döbele (sag C-403/01)

* Processprog: tysk.

mod

Deutsches Rotes Kreuz, Kreisverband Waldshut eV,

har

DOMSTOLEN (Store Afdeling)

sammensat af præsidenten, V. Skouris, afdelingsformændene P. Jann, C.W.A. Timmermans, C. Gulmann, J.-P. Puissochet og J.N. Cunha Rodrigues samt dommerne R. Schintgen (refererende dommer), F. Macken, N. Colneric, S. von Bahr og K. Lenaerts,

generaladvokat: D. Ruiz-Jarabo Colomer
justitssekretær: assisterende justitssekretær H. von Holstein,

på grundlag af den skriftlige forhandling,

efter at der er afgivet indlæg af:

— B. Pfeiffer, W. Roith, A.Süß, M. Winter og K. Nestvogel samt R. Zeller og M. Döbele ved Rechtsanwalt B. Spengler

— Kommissionen for De Europæiske Fællesskaber ved J. Sack og H. Kreppel, som befuldmægtigede,

og efter at generaladvokaten har fremsat forslag til afgørelse i retsmødet den 6. maj 2003,

på grundlag af kendelse om genåbning af forhandlingen af 13. januar 2004,

på grundlag af den skriftlige forhandling og efter retsmødet den 9. marts 2004,

efter at der er afgivet indlæg af:

— B. Pfeiffer, W. Roith og K. Nestvogel samt R. Zeller og M. Döbele ved B. Spengler

— A. Süß og M. Winter ved Gewerkschaftssekretär K. Lörcher

— den tyske regering ved W.-D. Plessing, som befuldmægtiget

— den franske regering ved R. Abraham, G. de Bergues og C. Bergeot-Nunes, som befuldmægtigede

— den italienske regering ved I.M. Braguglia, som befuldmægtiget, bistået af avvocato dello Stato A. Cingolo

— Det Forenede Kongeriges regering ved C. Jackson, som befuldmægtiget, bistået af barrister A. Dashwood

— Kommissionen ved J. Sack og H. Kreppel,

og efter at generaladvokaten har fremsat forslag til afgørelse i retsmødet den 27. april 2004,

afsagt følgende

Dom

1 Anmodningerne om præjudiciel afgørelse vedrører fortolkningen af artikel 2 i Rådets direktiv 89/391/EØF af 12. juni 1989 om iværksættelse af foranstaltninger til forbedring af arbejdstagernes sikkerhed og sundhed under arbejdet (EFT L 183, s. 1) samt af artikel 1, stk. 3, artikel 6 og artikel 18, stk. 1, litra b), nr. i), i Rådets direktiv 93/104/EF af 23. november 1993 om visse aspekter i forbindelse med tilrettelæggelse af arbejdstiden (EFT L 307, s. 18).

2 Disse anmodninger er blevet indgivet under retssager anlagt af B. Pfeiffer, W. Roith, A. Süß, M. Winter og K. Nestvogel samt R. Zeller og M. Döbele, der arbejder eller har arbejdet som reddere, mod Deutsches Rotes Kreuz, Kreisverband Waldshut eV (det tyske Røde Kors, Waldshut-afdelingen, herefter »Deutsches Rote Kreuz«), en forening, der beskæftiger eller har beskæftiget sagsøgerne i hovedsagerne, vedrørende de tyske bestemmelser, hvorved den ugentlige arbejdstid er fastsat til over 48 timer.

Retsforskrifter

Fællesskabsbestemmelser

3 Direktiv 89/391 og direktiv 93/104 er vedtaget på grundlag af EF-traktatens artikel 118 A (EF-traktatens artikel 117-120 er blevet erstattet af artikel 136 EF-143 EF).

4 Direktiv 89/391 er rammedirektivet, der fastsætter de generelle principper for arbejdstagernes sikkerhed og sundhed. Disse principper er senere blevet videreudviklet ved en række særskilte direktiver, herunder direktiv 93/104.

5 Artikel 2 i direktiv 89/391 fastsætter for så vidt angår direktivets anvendelsesområde følgende:

»1. Dette direktiv finder anvendelse på alle former for private og offentlige aktiviteter (industri, landbrug, handel, administration, tjenesteydelser, undervisning, kulturel virksomhed, fritidsbeskæftigelse osv.).

2. Dette direktiv finder ikke anvendelse, når særlige forhold i tilknytning til visse specifikke aktiviteter i den offentlige tjeneste, f.eks. i de væbnede styrker eller inden for politiet, eller til visse specifikke aktiviteter i civilbeskyttelsestjenesterne på afgørende vis taler imod dets anvendelse.

I så fald skal det påses, at arbejdstagernes sikkerhed og sundhed sikres i videst muligt omfang i overensstemmelse med målsætningerne i dette direktiv.«

6 Artikel 1 i direktiv 93/104, der har overskriften »Formål og anvendelsesområde«, bestemmer:

»1. Dette direktiv indeholder minimumsforskrifter for sikkerhed og sundhed i forbindelse med tilrettelæggelse af arbejdstiden.

2. Dette direktiv finder anvendelse på:

a) de minimale daglige hvileperioder, ugentlige hvileperioder og årlige ferier, på pauser og på den maksimale ugentlige arbejdstid

samt på

b) visse aspekter i forbindelse med natarbejde, skifteholdsarbejde og arbejdsrytme.

3. Dette direktiv finder anvendelse på alle former for private og offentlige aktiviteter som defineret i artikel 2 i direktiv 89/391/EØF, jf. dog artikel 17 i nærværende direktiv, med undtagelse af vej-, luft-, sø- og jernbanetransport, sejlads ad indre

vandveje, havfiskeri, andre aktiviteter på havet samt aktiviteter, der udøves af læger under uddannelse.

4. Bestemmelserne i direktiv 89/391/EØF finder i fuld udstrækning anvendelse på de forhold, der er nævnt i stk. 2, med forbehold af strengere og/eller mere specifikke bestemmelser i nærværende direktiv.«

7 Under overskriften »Definitioner« bestemmer artikel 2 i direktiv 93/104:

»I dette direktiv forstås ved:

1) »arbejdstid«: det tidsrum, hvori arbejdstageren er på arbejde og står til arbejdsgiverens rådighed under udførelsen af sin beskæftigelse eller sine opgaver i overensstemmelse med national lovgivning og/eller praksis

2) »hvileperiode«: det tidsrum, der ikke er arbejdstid

[...]«

8 I direktivets afsnit II er fastsat de foranstaltninger, som medlemsstaterne skal træffe for at sikre, at alle arbejdstagere bl.a. får daglige minimumshvileperioder samt en ugentlig minimumshvileperiode, og afsnit II regulerer ligeledes den maksimale ugentlige arbejdstid.

9 Vedrørende den maksimale ugentlige arbejdstid bestemmer samme direktivs artikel 6:

»Medlemsstaterne træffer de nødvendige foranstaltninger for, at det, henset til kravene om at beskytte arbejdstagernes sikkerhed og sundhed, sikres:

[...]

2) at den gennemsnitlige arbejdstid i løbet af en syvdagesperiode ikke overstiger 48 timer, inklusive overarbejde.«

10 Artikel 15 i direktiv 93/104 bestemmer:

»Dette direktiv berører ikke medlemsstaternes adgang til at anvende eller indføre love og administrative bestemmelser, der er gunstigere med hensyn til beskyttelse af arbejdstagernes sikkerhed og sundhed, eller til at fremme eller tillade anvendelse af kollektive overenskomster eller aftaler mellem arbejdsmarkedets parter, der er gunstigere med hensyn til beskyttelse af arbejdstagernes sikkerhed og sundhed.«

11 Det bestemmes i direktivets artikel 16, at:

»Medlemsstaterne kan fastsætte følgende:

[...]

2) for gennemførelsen af artikel 6 (maksimal ugentlig arbejdstid): en referenceperiode på ikke over fire måneder.

[...]«

12 I direktivet er der fastsat en række undtagelser fra flere af de grundlæggende bestemmelser som følge af de særlige forhold inden for visse arbejdsområder og forudsat, at visse betingelser er opfyldt. I denne henseende bestemmer artikel 17:

»1. Under overholdelse af de generelle principper for beskyttelse af arbejdstagernes sikkerhed og sundhed kan medlemsstaterne fravige artikel 3, 4, 5, 6, 8 og 16, når arbejdstidens længde som følge af særlige træk ved det udførte arbejde ikke måles og/eller fastsættes på forhånd, eller når arbejdstagerne selv kan fastsætte den, bl.a. når der er tale om:

a) personale med ledelsesfunktioner eller andet personale, der har beføjelse til at træffe selvstændige beslutninger

b) arbejdende familiemedlemmer

eller

c) arbejdstagere, hvis arbejde knytter sig til kirkers og trossamfunds religiøse handlinger.

2. Følgende artikler kan fraviges ved love eller administrative bestemmelser eller ved kollektive overenskomster eller aftaler mellem arbejdsmarkedets parter, forudsat at der ydes de pågældende arbejdstagere tilsvarende kompenserende hvileperioder, eller — i usædvanlige tilfælde, hvor det af objektive grunde ikke er muligt at yde sådanne tilsvarende kompenserende hvileperioder — på betingelse af, at der ydes de pågældende arbejdstagere en passende beskyttelse:

2.1. artikel 3, 4, 5, 8 og 16:

[...]

c) for aktiviteter, der er kendetegnet ved nødvendigheden af at sikre kontinuerlige ydelser eller vedvarende produktion, f.eks. når der er tale om:

i) modtagelse, behandling og/eller pleje på hospitaler eller lignende institutioner, døgninstitutioner og plejehjem samt fængsler

[...]

iii) presse, radio, fjernsyn, filmproduktion, postvæsen og telekommunikation, ambulancetjeneste, brandvæsen og civilbeskyttelse

[...]

3. Artikel 3, 4, 5, 8 og 16 kan fraviges ved kollektive overenskomster eller aftaler mellem arbejdsmarkedets parter på nationalt eller regionalt niveau, eller i overensstemmelse med regler, som disse parter har fastsat, ved kollektive overenskomster eller aftaler mellem arbejdsmarkedets parter på et lavere niveau.

[...]

Fravigelserne i første og andet afsnit er kun tilladt, hvis der ydes de pågældende arbejdstagere tilsvarende kompenserede hvileperioder, eller — i undtagelsestilfælde, hvor det af objektive grunde ikke er muligt at yde sådanne tilsvarende kompenserede hvileperioder — på betingelse af, at der ydes de pågældende arbejdstagere en tilsvarende beskyttelse.

[...]

4. Muligheden for at fravige artikel 16, nr. 2, som fastsat i stk. 2, nr. 2.1 og 2.2, og stk. 3 i nærværende artikel, må ikke medføre, at referenceperioden overstiger seks måneder.

Medlemsstaterne skal dog under overholdelse af almindelige principper for beskyttelse af arbejdstagernes sikkerhed og sundhed have mulighed for at tillade, at der af objektive og tekniske grunde samt af hensyn til arbejdets tilrettelæggelse, ved kollektive overenskomster eller aftaler mellem arbejdsmarkedets parter fastsættes referenceperioder, som under ingen omstændigheder må overstige tolv måneder.

[...]«

13 Artikel 18 i direktiv 93/104 har følgende ordlyd:

»1. a) Medlemsstaterne sætter de nødvendige love og administrative bestemmelser i kraft for at efterkomme dette direktiv senest den 23. november 1996, eller sikrer sig senest på denne dato, at arbejdsmarkedets parter ved aftale iværksætter de nødvendige bestemmelser, idet medlemsstaterne skal træffe alle nødvendige foranstaltninger for til enhver tid at kunne garantere de ved dette direktiv krævede resultater.

b) i) En medlemsstat kan imidlertid undlade at anvende artikel 6 under overholdelse af de almindelige principper for beskyttelse af arbejdstagernes sikkerhed og sundhed og forudsat, at den ved nødvendige foranstaltninger, som er truffet med henblik herpå, sikrer:

— at ingen arbejdsgiver kræver, at en arbejdstager præsterer mere end 48 timers arbejde i løbet af en syvdagesperiode, beregnet som gennemsnit i den referenceperiode, der er omhandlet i artikel 16, nr. 2, medmindre arbejdstageren har samtykket i at udføre et sådant arbejde

— at det ikke lægges arbejdstageren til last, at vedkommende ikke er indstillet på at give sit samtykke til at udføre et sådant arbejde

— at arbejdsgiveren fører ajourførte registre over de arbejdstagere, der udfører et sådant arbejde

— at registrene stilles til rådighed for de kompetente myndigheder, som af sikkerheds- og/eller sundhedsmæssige årsager kan forbyde eller begrænse arbejdstagernes mulighed for at overskride den maksimale ugentlige arbejdstid

— at arbejdsgiveren efter anmodning fra de kompetente myndigheder giver disse oplysninger om de aftaler, der er indgået med arbejdstagerne om udførelse af et arbejde, hvorved de overskrider en arbejdstid på 48 timer i løbet af en syvdagesperiode, beregnet som gennemsnit i den referenceperiode, der er omhandlet i artikel 16, nr. 2.

[...]«

De nationale bestemmelser

14 I tysk arbejdsret sondres der mellem permanent arbejdsberedskab (»Arbeitsbereitschaft«), vagttjeneste (»Bereitschaftsdienst«) og tilkaldevagt (»Rufbereitschaft«).

15 Disse tre begreber er ikke defineret i den nationale lovgivning, men deres indhold er fastlagt i retspraksis.

16 Permanent arbejdsberedskab (»Arbeitsbereitschaft«) foreligger i en situation, hvor arbejdstageren skal være til rådighed for arbejdsgiveren på arbejdspladsen, og hvor han desuden er forpligtet til hele tiden at holde sig beredt til at gå i arbejde omgående, hvis der opstår behov herfor.

17 Under vagttjeneste (»Bereitschaftsdienst«) er arbejdstageren forpligtet til at opholde sig på et sted, som arbejdsgiveren har angivet, det være sig inden for eller uden for dennes virksomhed, og til at være parat til at tiltræde sin tjeneste på sin arbejdsgivers anmodning, men han kan hvile sig eller tilbringe tiden, som han vil, i det omfang hans arbejdsydelser ikke er påkrævet.

18 Tilkaldevagt (»Rufbereitschaft«) er kendetegnet ved, at arbejdstageren ikke er forpligtet til at holde sig i beredskab på et sted, som arbejdsgiveren har angivet, idet det er tilstrækkeligt, at han til hver en tid kan tilkaldes med kort varsel af arbejdsgiveren for at udføre sine arbejdsopgaver.

19 I henhold til tysk arbejdsret er det kun permanent arbejdsberedskab (»Arbeitsbereitschaft«), der som hovedregel fuldt ud anses for at være arbejdstid. Derimod betragtes både vagttjeneste (»Bereitschaftsdienst«) og tilkaldevagt (»Rufbereitschaft«) som hvileperioder, bortset fra den del af tjenesten, hvor arbejdstageren rent faktisk har udført sine arbejdsopgaver.

20 De tyske bestemmelser om arbejdstid og hvileperioder er indeholdt i Arbeitszeitgesetz (lov om arbejdstid) af 6. juni 1994 (BGBl. 1994 I, s. 1170, herefter »ArbZG«), der blev vedtaget med henblik på at gennemføre direktiv 93/104.

21 Ifølge ArbZG's § 2, stk. 1, udgør arbejdstiden tidsrummet fra arbejdets begyndelse til dets ophør, bortset fra pauser.

22 ArbZG's § 3 har følgende ordlyd:

»Den daglige arbejdstid for arbejdstagere må ikke overstige 8 timer. Den kan forlænges til 10 timer, såfremt den daglige arbejdstid på 8 timer som gennemsnit ikke overskrides inden for en periode på 6 måneder eller 24 uger.«

23 ArbZG's § 7 er affattet således:

»(1) Ved faglig overenskomst eller virksomhedsaftale, der er støttet på en faglig overenskomst, kan det bestemmes, at:

1. § 3 fraviges, og

a) arbejdstiden forlænges ud over 10 timer pr. dag selv uden kompensation, når arbejdstiden regelmæssigt og i betydeligt omfang omfatter permanent arbejdsberedskab (»Arbeitsbereitschaft«)

b) der fastsættes en anden kompensationsperiode

c) arbejdstiden forlænges indtil 10 timer pr. dag, uden kompensation i højst 60 dage om året,

[...]«

24 ArbZG's § 25 bestemmer:

»Såfremt der på tidspunktet for denne lovs ikrafttræden i de gældende kollektive overenskomster eller i overenskomster, der fortsat har retsvirkninger efter dette tidspunkt, findes regler, der fraviger § 7, stk. 1 og 2 [....], og som overskrider de maksimale perioder, der er nævnt i de citerede bestemmelser, berøres disse regler ikke. Virksomhedsaftaler, der er støttet på kollektive overenskomster, er ligestillet med de kollektive overenskomster, der er omhandlet i første punktum [...]«

25 Tarifvertrag über die Arbeitsbedingungen für Angestellte, Arbeiter und Auszubildende des Deutschen Roten Kreuzes (kollektiv overenskomst vedrørende arbejdsvilkårene for ansatte, arbejdere og unge under uddannelse ved Deutsches Rotes Kreuz, herefter »DRK-TV«) indeholder bl.a. følgende bestemmelser:

»§ 14 Normal arbejdstid

(1) Den normale arbejdstid udgør gennemsnitlig 39 timer uden pauser (fra den 1.4.1990 38,5 timer) om ugen. Den normale gennemsnitlige ugentlige arbejdstid beregnes som hovedregel over en periode på 26 uger.

Er der er tale om arbejdstagere, der udfører deres opgaver skiftevis eller afvekslende, kan der fastsættes en længere periode.

(2) Den normale arbejdstid kan forlænges [...]

a) til 10 timer pr. dag (49 om ugen i gennemsnit), såfremt den jævnligt omfatter et permanent arbejdsberedskab (»Arbeitsbereitschaft«) på mindst 2 timer pr. dag i gennemsnit

b) til 11 timer pr. dag (54 timer om ugen i gennemsnit), såfremt den jævnligt omfatter et permanent arbejdsberedskab (»Arbeitsbereitschaft«) på mindst 3 timer pr. dag i gennemsnit

c) til 12 timer pr. dag (60 timer om ugen i gennemsnit), såfremt arbejdstageren kun skal være til stede på arbejdspladsen for at udføre arbejdet, hvis der opstår behov herfor.

[...]

(5) Arbejdstageren har pligt til uden for normal arbejdstid at opholde sig på et af arbejdsgiveren anvist sted for om fornødent at udføre tjeneste (vagttjeneste (»Bereitschaftsdienst«)). Arbejdsgiveren må alene anordne en sådan vagttjeneste, såfremt det må forventes, at der vil være arbejde at udføre, men hvor den længste tid erfaringsmæssigt er uden arbejdsindsats.

[...]«

26 Der er udarbejdet en note til DRK-TV's § 14, stk. 2, som har følgende ordlyd:

»Inden for bilag 2's anvendelsesområde for medarbejdere i redningstjenesten og sygetransporten skal der tages hensyn til noten til [DRK-TV's] § 14, stk. 2.«

27 Nævnte bilag 2 indeholder overenskomstmæssige særregler for personalet inden for redningstjenesten og sygetransporten. Det bestemmes i den relevante note, at den i DRK-TV's § 14, stk. 2, litra b), nævnte maksimale ugentlige arbejdstid på 54 timer skal nedsættes gradvist. Det er således fastsat, at denne maksimale arbejdstid fra den 1. januar 1993 reduceres fra 54 timer til 49 timer.

Tvisterne i hovedsagerne og de præjudicielle spørgsmål

28 Syv tvister ligger til grund for de foreliggende anmodninger om præjudiciel afgørelse.

29 Det fremgår af de sagsakter, der er fremlagt for Domstolen, at Deutsches Rotes Kreuz blandt andet yder redningstjeneste over landjorden inden for Landkreis Waldhut. Deutsches Rotes Kreuz har opsyn med redningsvagterne i Waldshut (Tyskland), Dettighofen (Tyskland) og Bettmaringen (Tyskland), som har åbent døgnet rundt, samt redningsvagten i Lauchringen (Tyskland), som har åbent 12 timer daglig. Redningstjenesten på landjorden udføres ved hjælp af udrykningskøretøjer og lægeambulancer. Med et udrykningskøretøj følger to redder-assistenter, mens en lægeambulance kræver en redder og en vagtlæge. Ved alarmering rykker disse redningsenheder ud for at yde patienterne lægelig hjælp på indsatsstedet. Normalt transporteres patienterne derefter til et hospital.

30 B. Pfeiffer og K. Nestvogel var tidligere ansat af Deutsches Rotes Kreuz som reddere, mens de øvrige sagsøgere i hovedsagerne stadig var ansat af denne forening, da de anlagde sag ved den forelæggende ret.

31 Parterne i hovedsagerne er i det væsentligste uenige om, hvorvidt der ved beregningen af den maksimale ugentlige arbejdstid skal tages hensyn til perioder med permanent arbejdsberedskab (»Arbeitsbereitschaft«), som de pågældende arbejdstagere har eller havde pligt til at udføre som et led i deres ansættelse i Deutsches Rotes Kreuz' tjeneste.

32 De sager, der er anlagt af B. Pfeiffer og K. Nestvogel for Arbeitsgericht Lörrach, vedrører et krav om betaling for det overarbejde, de har ydet ud over 48 timer ugentligt. De anførte således, at de med urette havde arbejdet mere end 48 timer i gennemsnit om ugen i perioden fra juni 2000 til marts 2001. De nedlagde følgelig for nævnte ret påstand om, at Deutsches Rotes Kreuz tilpligtedes at betale dem henholdsvis 4 335,45 DEM brutto (for 156,85 overskydende timer en bruttotakst på 29,91 DEM) og 1 841,88 DEM brutto (for 66,35 overskydende timer en bruttotakst på 27,76 DEM) med tillæg af morarenter.

33 Hvad angår de sager, der er anlagt af de øvrige sagsøgere i hovedsagerne for nævnte ret, vedrørte de fastlæggelsen af den maksimale ugentlige arbejdstid, som sagsøgerne var forpligtet til at yde for Deutsches Rotes Kreuz.

34 I de forskellige arbejdsaftaler har parterne i hovedsagerne aftalt at anvende DRK-TV.

35 Arbeitsgericht Lörrach fandt, at den gennemsnitlige ugentlige arbejdstid på baggrund af overenskomstmæssige regler var 49 timer i Deutsches Rotes Kreuz' redningstjeneste. Den normale arbejdstid var således forlænget i overensstemmelse med DRK-TV's § 14, stk. 2, litra b), når der blev taget hensyn til den forpligtelse, der påhvilede de pågældende til at yde permanent arbejdsberedskab (»Arbeitsbereitschaft«) gennemsnitligt mindst 3 timer om dagen.

36 Sagsøgerne i hovedsagerne fandt, at Deutsches Rotes Kreuz' ordning, hvorefter den ugentlige arbejdstid var fastsat til 49 timer, var ulovlig. De henviste i denne henseende til direktiv 93/104 og til Domstolens dom af 3. oktober 2000, Simap (sag

C-303/98, Sml. I, s. 7963). Ifølge sagsøgerne er fællesskabsretten tilsidesat ved DRK-TV's § 14, stk. 2, litra b), idet der ved denne bestemmelse er fastsat en arbejdstid på over 48 timer ugentligt. Desuden har de pågældende overenskomstmæssige bestemmelser ikke hjemmel i undtagelsesreglen, der er fastsat i ArbZG's § 7, stk. 1, nr. 1, litra a). Sagsøgerne i hovedsagerne gjorde således gældende, at denne lov på dette punkt ikke har gennemført bestemmelserne i direktiv 93/104 korrekt. De fandt derfor, at den undtagelse, der er indeholdt i ArbZG, skulle fortolkes i overensstemmelse med fællesskabsretten, og at den var helt uanvendelig, hvis dette ikke var muligt.

37 I modsætning hertil nedlagde Deutsches Rotes Kreuz påstand om afvisning. Foreningen gjorde særligt gældende, at dens ordning vedrørende forlængelse af arbejdstiden overholdt den nationale lovgivning og de kollektive overenskomster.

38 Forelagt tvisten var Arbeitsgericht Lörrach først og fremmest i tvivl om, hvorvidt det arbejde, som sagsøgerne i hovedsagerne udførte, faldt ind under anvendelsesområdet for direktiv 93/104.

39 I artikel 1, stk. 3, i direktiv 93/104, der vedrørende dets anvendelsesområde henviser til artikel 2 i direktiv 89/391, udelukkes for det første flere fagområder fra anvendelsesområdet, i det omfang særlige forhold i tilknytning til visse specifikke aktiviteter på afgørende vis taler imod direktivets anvendelse. Ifølge den forelæggende ret bør denne udelukkelse imidlertid kun vedrøre de omhandlede aktiviteter, som har til formål at sikre den offentlige orden og sikkerhed, som er en uomgængelig nødvendig forudsætning for et velordnet samfundsliv, og som på grund af deres karakter ikke kan planlægges tidsmæssigt. Retten nævnte som eksempel større ulykker. Til gengæld bør nødhjælpsredningstjenester ikke undtages fra de to direktivers anvendelsesområde, selv om redderne skal holdes i beredskab døgnet rundt, da det stadig er muligt at planlægge hver enkelt redders arbejdsforløb og arbejdstid.

40 For det andet skal det fastlægges, om arbejdet hos en redningstjeneste, der opererer på landjorden, skal anses for en aktivitet, der hører under området for »vejtransport« i den forstand, hvori udtrykket er anvendt i artikel 1, stk. 3, i direktiv 93/104. Såfremt dette begreb skal forstås således, at det omfatter enhver aktivitet i et køretøj, der involverer færdsel på offentlig vej, må en redningstjeneste, der udføres ved hjælp af udrykningskøretøjer og lægeambulancer, være omfattet af et sådant område, eftersom kørsel til ulykkesstedet og transporten af patienten til hospitalet udgør en væsentlig del af denne virksomhed. Ganske vist arbejder redningstjenesten normalt inden for begrænsede geografiske rammer, typisk inden for en Landkreis, således at der ikke tilbagelægges store afstande, og den enkelte indsats varer kort tid. Arbejdet for en redningstjeneste, der opererer på landjorden, adskiller sig således fra andet typisk arbejde inden for vejtransportsektoren. Der er imidlertid tvivl herom på grund af dommen af 24. september 1998, Tögel (sag C-76/97, Sml. I, s. 5357, præmis 40).

41 Den forelæggende ret var dernæst i tvivl om, hvorvidt muligheden for ikke at anvende den maksimale ugentlige arbejdstid på gennemsnitligt 48 timer, der er fastsat i artikel 18, stk. 1, litra b), nr. i), i direktiv 93/104, forudsætter et udtrykkeligt og entydigt samtykke fra den pågældende arbejdstager, eller om det er tilstrækkeligt, at arbejdstageren samtykker i at anvende en kollektiv overenskomst som helhed, når denne overenskomst bl.a. giver mulighed for at overskride den maksimale arbejdstid på 48 timer.

42 Endelig rejste Arbeitsgericht Lörrach spørgsmålet om, hvorvidt artikel 6 i direktiv 93/104 er ubetinget og tilstrækkelig præcis til, at en borger kan påberåbe sig den for en national domstol i tilfælde af, at medlemsstaten ikke har gennemført dette direktiv korrekt. Efter tysk ret er det således, at hvis den ordning, der er fastsat i DRK-TV's § 14, stk. 2, litra b), som finder anvendelse på arbejdsaftaler indgået af parterne i hovedsagerne, holder sig inden for rammerne af de muligheder, som lovgiver har indrømmet i henhold til ArbZG's § 7, stk. 1, nr. 1, litra a), giver sidstnævnte bestemmelse arbejdsgiveren mulighed for at forlænge den daglige arbejdstid uden kompensation, således at den begrænsning af den gennemsnitlige ugentlige arbejdstid til højst 48 timer, som følger af ArbZG's § 3, samt artikel 6, nr. 2, i direktiv 93/104 ville bortfalde.

43 Da Arbeitsgericht Lörrach under disse omstændigheder fandt, at en fortolkning af fællesskabsretten var nødvendig for, at den kunne afgøre de sager, der er indbragt for den, har den besluttet at udsætte sagen og at forelægge Domstolen følgende præjudicielle spørgsmål, der er formuleret ens i sagerne C-397/01 — C-403/01:

»1) a) Skal henvisningen i artikel 1, stk. 3, i [...] direktiv 93/104 [...] til artikel 2, stk. 2, i [...] direktiv 89/391 — hvorefter direktiverne ikke finder anvendelse, når særlige forhold i tilknytning til visse specifikke aktiviteter i civilbeskyttelsestjenesterne på afgørende vis taler imod deres anvendelse — forstås således, at den aktivitet, der udøves af de sagsøgende reddere, omfattes af denne undtagelse?

b) Skal [henvisningen til] begrebet vejtransport i artikel 1, stk. 3, i direktiv 93/104/EF forstås således, at kun de former for kørselsvirksomhed er undtaget fra direktivets anvendelsesområde, i forbindelse med hvilke der efter den pågældende virksomheds karakter tilbagelægges store afstande, og arbejdstiderne derfor ikke kan fastlægges, da de hindringer, som kan opstå, er uforudsigelige, eller skal vejtransport i denne bestemmelses forstand forstås således, at den også omfatter aktiviteter udøvet af redningstjenester, der opererer på landjorden, og som i al fald også består i føring af redningskøretøjet og pasning af patienterne under kørslen?

2) Skal artikel 18, stk. 1, litra b), nr. i), når henses til [...] Domstolens dom [...] i sag[en] [...] Simap (præmis 73 og 74), forstås således, at der udtrykkeligt kræves et individuelt samtykke fra arbejdstageren til at forlænge arbejdstiden ud over 48 timer pr. uge, eller kan dette samtykke også bestå i, at arbejdstageren i arbejdsaftalen træffer aftale med arbejdsgiveren om, at der skal gælde de arbejdsvilkår, som er fastsat ved en kollektiv overenskomst, der på sin side giver mulighed for at forlænge den ugentlige arbejdstid til mere end 48 timer i gennemsnit?

3) Fremstår artikel 6 i [...] direktiv 93/104 [...] ud fra et indholdsmæssigt synspunkt som ubetinget og tilstrækkeligt præcis til, at borgere kan påberåbe sig denne bestemmelse ved de nationale domstole, såfremt staten ikke har gennemført direktivet korrekt i national ret?«

44 Ved kendelse afsagt af Domstolens præsident den 7. november 2001 blev sagerne C-397/01 — C-403/01 forenet med henblik på den skriftlige forhandling, den mundtlige forhandling og domsafsigelsen.

45 Ved beslutning af 14. januar 2003 har Domstolen udsat behandlingen af de pågældende sager indtil datoen for den mundtlige forhandling i den sag, der gav anledning til dom af 9. september 2003, Jaeger (sag C-151/02, Sml. I, s. 8389), hvori retsmødet fandt sted den 25. februar 2003.

46 Ved Domstolens kendelse af 13. januar 2004 blev den mundtlige forhandling i sagerne C-397/01 — C-403/01 genåbnet.

Om de præjudicielle spørgsmål

Spørgsmål 1 a)

47 Med spørgsmål 1 a) ønsker den forelæggende ret nærmere bestemt oplyst, om artikel 2 i direktiv 89/391 og artikel 1, stk. 3, i direktiv 93/104 skal fortolkes således, at arbejdet som redder, der udøves inden for rammerne af en redningstjeneste som den i hovedsagerne omhandlede, er omfattet af anvendelsesområdet for disse direktiver.

48 Med henblik på besvarelsen af dette spørgsmål skal det indledningsvis bemærkes, at artikel 1, stk. 3, i direktiv 93/104 fastlægger direktivets anvendelsesområde ved en udtrykkelig henvisning til artikel 2 i direktiv 89/391. Inden afgørelsen af, om en aktivitet som den, der udøves af reddere, der ledsager et udrykningskøretøj eller en lægeambulance, inden for rammerne af en redningstjeneste, der organiseres af Deutsches Rotes Kreuz, er omfattet af anvendelsesområdet for direktiv 93/104, må det følgelig først undersøges, om denne aktivitet er omfattet af anvendelsesområdet for direktiv 89/391 (jf. Simap-dommen, præmis 30 og 31).

49 Direktiv 89/391 finder i henhold til dets artikel 2, stk. 1, anvendelse på »alle former for private og offentlige aktiviteter«, herunder bl.a. tjenesteydelser generelt.

50 Som det imidlertid fremgår af artiklens stk. 2, første afsnit, finder direktivet ikke anvendelse, når særlige forhold i tilknytning til visse specifikke aktiviteter, bl.a. i civilbeskyttelsestjenesterne, på afgørende vis taler imod dets anvendelse.

51 Det må ikke desto mindre konstateres, at arbejdet som reddere, der ledsager et udrykningskøretøj eller en lægeambulance, inden for rammerne af en redningstjeneste for tilskadekomne og syge, der organiseres af Deutsches Rotes Kreuz, ikke kan henhøre under den undtagelse, der er nævnt i den foregående præmis.

52 Det fremgår således såvel af formålet med direktiv 89/391, nemlig at forbedre arbejdstagernes sikkerhed og sundhed under arbejdet, som af ordlyden af direktivets artikel 2, stk. 1, at direktivets anvendelsesområde skal fortolkes vidt. Følgelig må de undtagelser til direktivet, der er fastsat i artiklens stk. 2, første afsnit, fortolkes

strengt (jf. Simap-dommen, præmis 34 og 35, og kendelse af 3.7.2001, sag C-241/99, CIG, Sml. I, s. 5139, præmis 29).

53 Desuden er det ikke civilbeskyttelsestjenesterne som sådan, der i henhold til artikel 2, stk. 2, første afsnit, i direktiv 89/391 er undtaget fra direktivets anvendelsesområde, men alene »visse specifikke aktiviteter« i disse tjenester, hvis særlige karakter på afgørende vis taler imod anvendelsen af de bestemmelser, der er fastsat i direktivet.

54 Denne bredt definerede undtagelse fra anvendelsesområdet for direktiv 89/391 skal følgelig fortolkes således, at dens rækkevidde begrænses til det, der er strengt nødvendigt for at varetage de interesser, som undtagelsen giver medlemsstaterne adgang til at beskytte.

55 I denne henseende er den undtagelse til direktiv 89/391, som er indeholdt i artikel 2, stk. 2, første afsnit, kun blevet vedtaget med det formål at sikre, at de tjenester, der er uundværlige for beskyttelsen af sikkerhed og sundhed samt den offentlige orden i tilfælde af alvorlige omstændigheder af exceptionelt omfang — f.eks. en ulykke — og som er kendetegnet ved, at de på grund af deres karakter ikke muliggør en planlægning af indsats- og redningsmandskabets arbejdstid, fungerer tilfredsstillende.

56 Den således afgrænsede civilbeskyttelsestjeneste i streng forstand, som der er henvist til i den pågældende bestemmelse, adskiller sig imidlertid klart fra det redningsarbejde med tilskadekomne eller syge personer, som er omhandlet i hovedsagerne.

57 Selv om en tjeneste som den, der er omtalt af den forelæggende ret, faktisk står over for begivenheder, der per definition ikke er forudseelige, er de aktiviteter, som er forbundet hermed under normale omstændigheder, og som i øvrigt svarer til den opgave, der netop er blevet pålagt en sådan tjeneste, herunder arbejdstiderne for dens personale, ikke dermed mindre egnede til at blive organiseret på forhånd.

58 Denne tjeneste frembyder derfor ingen kendetegn, der på afgørende vis taler imod anvendelsen af fællesskabsbestemmelserne angående beskyttelse af arbejdstagernes sikkerhed og sundhed, hvorfor tjenesten ikke er omfattet af den undtagelse, der er fastsat i artikel 2, stk. 2, første afsnit, i direktiv 89/391, som tværtimod finder anvendelse på en sådan tjeneste.

59 Hvad angår direktiv 93/104 følger det af selve ordlyden af direktivets artikel 1, stk. 3, at det finder anvendelse på alle former for private og offentlige aktiviteter som omhandlet i artikel 2 i direktiv 89/391 med undtagelse af visse særlige aktiviteter, der er udtømmende opregnet.

60 Ingen af disse nævnte aktiviteter er imidlertid relevante med hensyn til en tjeneste som den i hovedsagerne omhandlede. Særligt er det åbenbart, at den aktivitet, der udøves af reddere, der inden for rammerne af en redningstjeneste ledsager patienter i et udrykningskøretøj eller en lægeambulance, ikke kan sidestilles med aktiviteter, der udøves af læger under uddannelse, som direktiv 93/104 ikke finder anvendelse på, jf. direktivets artikel 1, stk. 3.

61 En aktivitet som den, der er omtalt af den forelæggende ret, er følgelig ligeledes omfattet af anvendelsesområdet for direktiv 93/104.

62 Som Kommissionen med rette har anført, bestyrkes denne konklusion yderligere af den omstændighed, at der i artikel 17, stk. 2, punkt 2.1, litra c), nr. iii), i direktiv 93/104 udtrykkeligt henvises til bl.a. ambulancetjeneste. En sådan henvisning ville være uden enhver betydning, såfremt den aktivitet, der henvises til, allerede var undtaget fra anvendelsesområdet for direktiv 93/104 i dets helhed i medfør af direktivets artikel 1, stk. 3. Den pågældende henvisning viser derimod, at fællesskabslovgiver har fastsat et princip om, at direktivet finder anvendelse på sådanne aktiviteter, samtidig med at der er givet mulighed for — under bestemte omstændigheder — at fravige visse særlige bestemmelser i det pågældende direktiv.

63 Herefter skal spørgsmål 1 a) besvares med, at artikel 2 i direktiv 89/391 og artikel 1, stk. 3, i direktiv 93/104 skal fortolkes således, at arbejdet som redder, der udøves inden for rammerne af en redningstjeneste som den i hovedsagerne omhandlede, er omfattet af anvendelsesområdet for disse direktiver.

Spørgsmål 1 b)

64 Med spørgsmål 1 b) ønsker den forelæggende ret nærmere bestemt oplyst, om begrebet »vejtransport« i den forstand, hvori udtrykket er anvendt i artikel 1, stk. 3, i direktiv 93/104, skal fortolkes således, at det omfatter den aktivitet, der udøves af en redningstjeneste, på grund af den omstændighed, at denne tjeneste, i hvert fald til dels, består i at benytte et køretøj og at ledsage patienten under transporten til hospitalet.

65 I denne henseende bemærkes, at det bestemmes i artikel 1, stk. 3, i direktiv 93/104, at direktivet »finder anvendelse på alle former for [...] aktiviteter [...] med undtagelse af vej-, luft-, sø- og jernbanetransport [og] sejlads ad indre vandveje [...]«.

66 I dom af 4. oktober 2001, Bowden m.fl. (sag C-133/00, Sml. I, s. 7031), har Domstolen fastslået, at denne bestemmelse skal fortolkes således, at samtlige arbejdstagere beskæftiget inden for vejtransportsektoren, herunder også kontorpersonale, er udelukket fra direktivets anvendelsesområde.

67 De undtagelser fra direktivets anvendelsesområde, der er henvist til i dets artikel 1, stk. 3, skal — idet de udgør en fravigelse af den fællesskabsretlige regulering af tilrettelæggelse af arbejdstiden, der er indført ved direktiv 93/104 — fortolkes således, at deres rækkevidde begrænses til det, der er strengt nødvendigt for at varetage de interesser, som disse undtagelser har til formål at beskytte (jf. analogt Jaeger-dommen, præmis 89).

68 Transportsektoren er imidlertid blevet undtaget fra anvendelsesområdet for direktiv 93/104 med den begrundelse, at der på dette område allerede findes fællesskabsretlige bestemmelser, som har indført specifikke forskrifter bl.a. vedrørende tilrettelæggelse af arbejdstiden, på grund af den pågældende aktivitets særlige karakter. Disse bestemmelser finder imidlertid ikke anvendelse på transport, der udøves i en nødsituation eller er bestemt til redningsopgaver.

69 Desuden er Bowden m.fl.-dommen baseret på arbejdsgiverens tilhørsforhold til en af de transportsektorer, der udtrykkeligt er opregnet i artikel 1, stk. 3, i direktiv 93/104 (jf. dommens præmis 39-41). Derimod kan det ikke gøres gældende, at den aktivitet, der udøves af Deutsches Rotes Kreuz, henhører under vejtransportsektoren, når den består i at varetage en redningstjeneste som den i hovedsagerne omhandlede.

70 Den omstændighed, at denne aktivitet til dels består i at benytte et udryknings-køretøj og i at ledsage patienten under dennes transport til hospitalet, er ikke afgørende, eftersom denne aktivitets hovedformål er at yde lægelig førstehjælp til en

syg eller tilskadekommen person og ikke at udføre en virksomhed, der henhører under vejtransportsektoren.

71 Desuden skal det bemærkes, at der udtrykkeligt er henvist til ambulancetjeneste i artikel 17, stk. 2, punkt 2.1, litra c), nr. iii), i direktiv 93/104. Denne henvisning, der har til formål at muliggøre en eventuel fravigelse af visse specifikke bestemmelser i direktivet, ville være overflødig, hvis sådanne tjenester allerede var undtaget fra direktivets anvendelsesområde i deres helhed i medfør af direktivets artikel 1, stk. 3.

72 Under disse omstændigheder omfatter begrebet »vejtransport«, som omhandlet i artikel 1, stk. 3, i direktiv 93/104, ikke en redningstjeneste som den i hovedsagerne omhandlede.

73 Denne fortolkning afsvækkes på ingen måde af Tögel-dommen, som den forelæggende ret har henvist til, eftersom denne dom ikke vedrørte fortolkningen af direktiv 93/104, men fortolkningen af Rådets direktiv 92/50/EØF af 18. juni 1992 om samordning af fremgangsmåderne ved indgåelse af offentlige tjenesteydelsesaftaler (EFT L 209, s. 1), hvis indhold og formål er uden relevans med henblik på fastlæggelsen af anvendelsesområdet for direktiv 93/104.

74 Henset til alle de ovenfor anførte betragtninger skal spørgsmål 1 b) besvares med, at begrebet »vejtransport« i den forstand, hvori udtrykket er anvendt i artikel 1, stk. 3, i direktiv 93/104, skal fortolkes således, at det ikke omfatter den aktivitet, der udøves af en redningstjeneste, selv om denne tjeneste i hvert fald til dels består i at benytte et køretøj og at ledsage patienten under transporten til hospitalet.

Spørgsmål 2

75 Med spørgsmål 2 ønsker den forelæggende ret nærmere bestemt oplyst, om artikel 18, stk. 1, litra b), nr. i), første led, i direktiv 93/104 skal fortolkes således, at en overskridelse af den maksimale ugentlige arbejdstid på 48 timer, der er fastsat i direktivets artikel 6, kræver hver enkelt arbejdstagers udtrykkelige og frit tilkendegivne accept for at være gyldig, eller om det i denne henseende er tilstrækkeligt, at der i den pågældendes arbejdsaftale er henvist til en kollektiv overenskomst, der tillader en sådan overskridelse.

76 Med henblik på besvarelsen af det således omformulerede spørgsmål skal det for det første bemærkes, at det følger såvel af traktatens artikel 118 A, der udgør retsgrundlaget for direktiv 93/104, som af første, fjerde, syvende og ottende betragtning til direktivet samt af selve ordlyden af direktivets artikel 1, stk. 1, at dette har til formål at garantere en bedre beskyttelse af arbejdstagernes sikkerhed og sundhed, idet det fastslås, at de bør have — bl.a. daglige og ugentlige — minimumshvileperioder og passende pauser, og idet der fastsættes en maksimumsgrænse for den ugentlige arbejdstid.

77 For det andet fremgår det af den ordning, der er indført ved direktiv 93/104, at kun visse bestemmelser, der er udtømmende opregnet, kan fraviges ved undtagelser, der er fastsat af medlemsstaterne eller af arbejdsmarkedets parter. Desuden er brugen af sådanne undtagelser underlagt strenge betingelser, der er egnede til at sikre en effektiv beskyttelse af arbejdstagernes sikkerhed og sundhed.

78 Direktivets artikel 18, stk. 1, litra b), nr. i), bestemmer således, at medlemsstaterne kan undlade at anvende direktivets artikel 6, forudsat at de overholder de almindelige principper for beskyttelse af arbejdstagernes sikkerhed og sundhed, og at de opfylder en række kumulative betingelser, der er angivet i den første af de to bestemmelser.

79 Særligt kræves det i nævnte artikel 18, stk. 1, litra b), nr. i), første led, at arbejdstiden ikke overstiger 48 timer i løbet af en syvdagesperiode, beregnet som gennemsnit i den referenceperiode, der er omhandlet i artikel 16, nr. 2, i direktiv 93/104, idet arbejdstageren dog kan give sit samtykke til at udføre et arbejde, hvis varighed overstiger 48 timer ugentligt.

80 Domstolen har i denne forbindelse allerede i præmis 73 i Simap-dommen udtalt, at — som det fremgår af bestemmelsens ordlyd — efter artikel 18, stk. 1, litra b), nr. i), første led, i direktiv 93/104 kræves der et individuelt samtykke fra arbejdstageren.

81 I samme doms præmis 74 udledte Domstolen heraf, at et samtykke, der er givet af fagforeningerne som parter i en kollektiv overenskomst eller aftale, ikke kan sidestilles med et samtykke, der er givet af arbejdstageren selv, således som det er fastsat i artikel 18, stk. 1, litra b), nr. i), første led.

82 Denne fortolkning følger af formålet med direktiv 93/104, der tilsigter en effektiv beskyttelse af arbejdstagernes sikkerhed og sundhed ved bl.a. faktisk at sikre dem en maksimumsgrænse for den ugentlige arbejdstid samt minimumshvileperioder. Enhver fravigelse af disse minimumsforskrifter skal følgelig være omgivet af alle de nødvendige garantier for, at den omhandlede arbejdstager, i tilfælde hvor han er foranlediget til at give afkald på en social rettighed, der direkte er tillagt ham ved direktivet, gør dette frit og med fuldt kendskab til sagen. Disse krav er så meget desto mere vigtige, som arbejdstageren skal anses for den svage part i arbejdsaftalen, således at det er nødvendigt at forhindre, at arbejdsgiveren kan omgå medkontrahentens vilje eller pålægge medkontrahenten en begrænsning af dennes rettigheder, uden at vedkommende udtrykkeligt har givet sit samtykke i denne henseende.

83 Disse betragtninger er ligeledes relevante med hensyn til det tilfælde, der er omhandlet i det andet spørgsmål.

84 Det følger heraf, at for gyldigt at fravige den maksimale ugentlige arbejdstid på 48 timer, der er fastsat i artikel 6 i direktiv 93/104, skal arbejdstagerens samtykke ikke alene være individuelt, men også udtrykkeligt og frit tilkendegivet.

85 Disse betingelser er ikke opfyldt, når vedkommendes arbejdsaftale er begrænset til at henvise til en kollektiv overenskomst, der tillader en overskridelse af den maksimale ugentlige arbejdstid. Det er således på ingen måde sikkert, at den pågældende arbejdstager, da han indgik en sådan aftale, havde kendskab til begrænsningen af de rettigheder, der er tillagt ham ved direktiv 93/104.

86 Spørgsmål 2 skal derfor besvares med, at artikel 18, stk. 1, litra b), nr. i), første led, i direktiv 93/104 skal fortolkes således, at en overskridelse af den maksimale ugentlige arbejdstid på 48 timer, der er fastsat i direktivets artikel 6, kræver hver enkelt arbejdstagers udtrykkelige og frit tilkendegivne accept for at være gyldig. Det er i denne henseende ikke tilstrækkeligt, at der i den pågældendes arbejdsaftale er henvist til en kollektiv overenskomst, der tillader en sådan overskridelse.

Spørgsmål 3

87 Med spørgsmål 3 ønsker den forelæggende ret nærmere bestemt oplyst, om artikel 6, nr. 2, i direktiv 93/104 i tilfælde af, at dette direktiv ikke er gennemført korrekt, kan fortolkes således, at den har direkte virkning.

88 Som det fremgår såvel af ordlyden som af den sammenhæng, hvori det indgår, omfatter dette spørgsmål to aspekter, hvoraf det første drejer sig om fortolkningen af

artikel 6, nr. 2, i direktiv 93/104 med henblik på at gøre det muligt for den forelæggende ret at træffe afgørelse om de relevante nationale reglers forenelighed med fællesskabsrettens krav, mens det andet aspekt af dette spørgsmål drejer sig om, hvorvidt nævnte bestemmelse, når den pågældende medlemsstat ikke har foretaget en korrekt gennemførelse i national ret af bestemmelsen, opfylder betingelserne for, at en borger kan påberåbe sig den for de nationale domstole under omstændigheder som dem, der foreligger i hovedsagerne.

89 De to aspekter skal derfor undersøges i rækkefølge.

Rækkevidden af artikel 6, nr. 2, i direktiv 93/104

90 Indledningsvis bemærkes, at medlemsstaterne i henhold til artikel 6, nr. 2, i direktiv 93/104 er forpligtet til at træffe de nødvendige foranstaltninger for, at det — henset til kravene om at beskytte arbejdstagernes sikkerhed og sundhed — sikres, at den gennemsnitlige arbejdstid i løbet af en syvdagesperiode ikke overstiger 48 timer, inklusive overarbejde.

91 Det fremgår af traktatens artikel 118 A, der er retsgrundlaget for direktiv 93/104, af første, fjerde, syvende og ottende betragtning til direktivet, af fællesskabspagten om arbejdstagernes grundlæggende arbejdsmarkedsmæssige og sociale rettigheder, som blev vedtaget på Det Europæiske Råds samling den 9. december 1989 i Strasbourg, hvis punkt 8 og punkt 19, første afsnit, der er henvist til i fjerde betragtning til nævnte direktiv, samt af selve ordlyden af direktivets artikel 1, stk. 1, at direktivet har til formål at fastsætte minimumsforskrifter med henblik på at forbedre arbejdstagernes leve- og arbejdsvilkår ved indbyrdes tilnærmelse af de nationale bestemmelser med hensyn til bl.a. arbejdstidens længde. Denne harmonisering på

fællesskabsplan af arbejdstidens tilrettelæggelse har til formål at garantere en bedre beskyttelse af arbejdstagernes sikkerhed og sundhed, idet det fastslås, at de bør have — bl.a. daglige og ugentlige — minimumshvileperioder og passende pauser (jf. Jaeger-dommen, præmis 45-47).

92 Endvidere er der særligt i artikel 6, nr. 2, i direktiv 93/104 fastsat en grænse på 48 timer for den gennemsnitlige ugentlige arbejdstid, som er en maksimumsgrænse, hvorom det udtrykkeligt er præciseret, at den omfatter overarbejde.

93 I denne sammenhæng har Domstolen allerede fastslået, at en vagttjeneste (»Bereitschaftsdienst«), der udføres af en arbejdstager efter ordningen med fysisk tilstedeværelse på det sted, der er fastlagt af dennes arbejdsgiver, fuldt ud skal anses for at være arbejdstid i direktiv 93/104's forstand, uanset at vedkommende under denne vagt ikke faktisk har udført vedvarende arbejde (jf. Jaeger-dommen, præmis 71, 75 og 103).

94 Det bør forholde sig på samme måde med hensyn til perioder med permanent arbejdsberedskab (»Arbeitsbereitschaft«), der udføres af reddere inden for rammerne af en redningstjeneste, der nødvendigvis indebærer perioder med større eller mindre inaktivitet mellem nødhjælpsindsatserne.

95 Der skal således tages hensyn til sådanne perioder med permanent arbejdsberedskab i deres helhed ved fastlæggelsen af den maksimale daglige og ugentlige arbejdstid.

96 Desuden fremgår det, at inden for den ved direktiv 93/104 indførte ordning — mens det i medfør af direktivets artikel 15 som udgangspunkt er tilladt at anvende eller indføre nationale bestemmelser, der er gunstigere med hensyn til beskyttelse af arbejdstagernes sikkerhed og sundhed — kan kun visse bestemmelser, som udtrykkeligt er omhandlet i dette direktiv, fraviges ved undtagelser, der er fastsat af medlemsstaterne eller af arbejdsmarkedets parter (jf. Jaeger-dommen, præmis 80).

97 Imidlertid er artikel 6 i direktiv 93/104 for det første kun nævnt i direktivets artikel 17, stk. 1, selv om det er ubestridt, at denne sidstnævnte bestemmelse utvivlsomt vedrører arbejdsopgaver, der ikke har nogen som helst forbindelse med dem, der udføres af reddere, såsom sagsøgerne i hovedsagerne. Til gengæld henvises der i denne artikels stk. 2, punkt 2.1, litra c), nr. iii), til »aktiviteter, der er kendetegnet ved nødvendigheden af at sikre kontinuerlige ydelser«, hvorunder »ambulancetjeneste« bl.a. er omfattet, men denne bestemmelse giver kun mulighed for at fravige direktivets artikel 3, 4, 5, 8 og 16.

98 For det andet bestemmer artikel 18, stk. 1, litra b), nr. i), i direktiv 93/104, at medlemsstaterne kan undlade at anvende direktivets artikel 6, forudsat at de overholder de almindelige principper for beskyttelse af arbejdstagernes sikkerhed og sundhed, og at de opfylder en række kumulative betingelser, der er angivet i den første af de to bestemmelser. Det er imidlertid ubestridt, at Forbundsrepublikken Tyskland ikke har udnyttet denne undtagelsesbestemmelse (jf. Jaeger-dommen, præmis 85).

99 Desuden følger det af Domstolens praksis, at medlemsstaterne ikke ensidigt kan fastlægge rækkevidden af bestemmelserne i direktiv 93/104 ved at pålægge anvendelsen af arbejdstagernes ret til, at den gennemsnitlige ugentlige arbejdstid ikke overstiger 48 timer, nogen form for betingelse eller begrænsning, således som det er fastsat i direktivets artikel 6, nr. 2 (jf. i denne retning Jaeger-dommen, præmis

58 og 59). Enhver anden fortolkning ville være i strid med formålet med direktivet, der tilsigter en effektiv beskyttelse af arbejdstagernes sikkerhed og sundhed ved faktisk at sikre dem minimumshvileperioder (jf. Jaeger-dommen, præmis 70 og 92).

100 Under disse omstændigheder skal det fastslås, at under hensyn til såvel ordlyden af artikel 6, nr. 2, i direktiv 93/104 som direktivets formål og opbygning, udgør maksimumsgrænsen på 48 timer hvad angår den gennemsnitlige ugentlige arbejdstid, herunder overarbejde, en særlig vigtig regel inden for Fællesskabets sociallovgivning, der gælder for hver arbejdstager som en minimumsforskrift, der skal sikre beskyttelsen af hans sikkerhed og sundhed (jf. analogt dom af 26.6.2001, sag C-173/99, BECTU, Sml. I, s. 4881, præmis 43 og 47), således at det ikke er foreneligt med kravene i denne bestemmelse at have nationale bestemmelser som de i hovedsagerne omhandlede, hvorved det tillades, at den ugentlige arbejdstid — herunder permanent arbejdsberedskab (»Arbeitsbereitschaft«) — overstiger 48 timer.

101 Spørgsmål 3 skal derfor for så vidt angår det første aspekt besvares med, at artikel 6, nr. 2, i direktiv 93/104 skal fortolkes således, at bestemmelsen, under omstændigheder som dem, der foreligger i hovedsagerne, er til hinder for en medlemsstats lovgivning, hvorefter der i forbindelse med perioder med permanent arbejdsberedskab (»Arbeitsbereitschaft«), som udføres af reddere inden for rammerne af en redningstjeneste, der organiseres af et organ som Deutsches Rotes Kreuz — i givet fald i kraft af en kollektiv overenskomst eller virksomhedsaftale, der er støttet på en sådan overenskomst — gives mulighed for en overskridelse af den maksimale ugentlige arbejdstid på 48 timer, der er fastsat i denne bestemmelse.

Den direkte virkning af artikel 6, nr. 2, i direktiv 93/104 og de konsekvenser i hovedsagerne, der følger heraf

102 Eftersom de relevante nationale bestemmelser under omstændigheder som dem, der foreligger i hovedsagerne, ikke er i overensstemmelse med forskrifterne i direktiv 93/104 hvad angår den maksimale ugentlige arbejdstid, skal det yderligere

undersøges, om direktivets artikel 6, nr. 2, opfylder betingelserne for at have direkte virkning.

103 I denne henseende følger det af Domstolens faste retspraksis, at borgerne i alle tilfælde, hvor bestemmelserne i et direktiv ud fra et indholdsmæssigt synspunkt fremstår som ubetingede og tilstrækkeligt præcise, ved de nationale domstole kan påberåbe sig disse bestemmelser over for staten, enten når denne ikke rettidigt har gennemført direktivet i national ret, eller når den ikke har gennemført det korrekt (jf. bl.a. dom af 19.11.1991, forenede sager C-6/90 og C-9/90, Francovich m.fl., Sml. I, s. 5357, præmis 11, og af 11.7.2002, sag C-62/00, Marks & Spencer, Sml. I, s. 6325, præmis 25).

104 Artikel 6, nr. 2, i direktiv 93/104 opfylder disse betingelser, eftersom bestemmelsen utvetydigt pålægger medlemsstaterne en pligt til at tilvejebringe et bestemt resultat, og eftersom der ikke er knyttet nogen betingelse til anvendelsen af den regel, som følger af forpligtelsen, som går ud på at fastsætte en grænse på 48 timer, der omfatter overarbejde, for den gennemsnitlige ugentlige arbejdstid.

105 Selv om direktiv 93/104 giver medlemsstaterne — når de vedtager de nærmere bestemmelser for direktivets iværksættelse — en vis skønsmargen, for så vidt angår bl.a. den referenceperiode, der skal fastsættes med henblik på gennemførelsen af direktivets artikel 6, og selv om der ved direktivet desuden er givet dem mulighed for at fravige bestemmelserne i denne artikel, har disse forhold ingen indflydelse på spørgsmålet om, hvorvidt artiklens nr. 2 er præcis og ubetinget. Dels fremgår det af direktivets artikel 17, stk. 4, at referenceperioden under ingen omstændigheder må overstige tolv måneder, dels forudsætter medlemsstaternes mulighed for ikke at anvende artikel 6, at alle de betingelser, der er fastsat i direktivets artikel 18, stk. 1, litra b), nr. i), overholdes. Det er således muligt at afgøre, hvilken minimumsbeskyttelse der under alle omstændigheder skal gennemføres (jf. i denne retning Simap-dommen, præmis 68 og 69).

106 Artikel 6, nr. 2, i direktiv 93/104 opfylder følgelig alle nødvendige betingelser for at have direkte virkning.

107 Det er desuden nødvendigt at fastlægge de juridiske konsekvenser, som den nationale domstol skal drage af denne fortolkning under omstændigheder som dem, der foreligger i hovedsagerne, hvor private er parter.

108 I denne henseende har Domstolen konsekvent fastslået, at et direktiv ikke i sig selv kan skabe forpligtelser for private, og at en direktivbestemmelse derfor ikke som sådan kan påberåbes over for sådanne personer (jf. bl.a. dom af 26.2.1986, sag 152/84, Marshall, Sml. s. 723, præmis 48, af 14.7.1994, sag C-91/92, Faccini Dori, Sml. I, s. 3325, præmis 20, og af 7.1.2004, sag C-201/02, Wells, Sml. I, s. 723, præmis 56).

109 Det følger heraf, at selv en klar, præcis og ubetinget bestemmelse i et direktiv, som har til formål at tillægge private rettigheder eller at pålægge private forpligtelser, ikke som sådan kan finde anvendelse inden for rammerne af en sag, hvori alene private er parter.

110 Imidlertid følger det ligeledes af fast retspraksis siden afsigelsen af dommen af 10. april 1984, Von Colson og Kamann (sag 14/83, Sml. s. 1891, præmis 26), at den pligt for medlemsstaterne, der følger af et direktiv, til at virkeliggøre dets mål, og pligten i medfør af artikel 10 EF til at træffe alle almindelige eller særlige foranstaltninger til at sikre opfyldelsen af denne pligt, påhviler alle myndighederne i

medlemsstaterne, herunder også domstolene inden for deres kompetence (jf. bl.a. dom af 13.11.1990, sag C-106/89, Marleasing, Sml. I, s. 4135, præmis 8, Faccini Dori-dommen, præmis 26, dom af 18.12.1997, sag C-129/96, Inter-Environnement Wallonie, Sml. I, s. 7411, præmis 40, og af 25.2.1999, sag C-131/97, Carbonari m.fl., Sml. I, s. 1103, præmis 48).

111 Det er således de nationale domstole, som det særligt tilkommer at sikre den retsbeskyttelse, der for borgerne følger af fællesskabsbestemmelserne, og at sikre bestemmelsernes fulde virkning.

112 Det forholder sig navnlig således, når den nationale domstol er forelagt en tvist om anvendelsen af nationale bestemmelser, der — som i det foreliggende tilfælde — særligt er blevet vedtaget med henblik på at gennemføre et direktiv, der har til formål at tillægge private rettigheder. Under hensyn til artikel 249, stk. 3, EF må den pågældende ret gå ud fra, at medlemsstaten, når først den har benyttet sig af den skønsmargen, som den råder over i henhold til denne bestemmelse, har haft til hensigt fuldt ud at opfylde de forpligtelser, der følger af det pågældende direktiv (jf. dom af 16.12.1993, sag C-334/92, Wagner Miret, Sml. I, s. 6911, præmis 20).

113 Endvidere skal den nationale domstol ved anvendelsen af nationale retsforskrifter — navnlig bestemmelser i en lov, der særligt er blevet vedtaget med det formål at gennemføre kravene i henhold til et direktiv — i videst muligt omfang fortolke nationale bestemmelser i lyset af det pågældende direktivs ordlyd og formål, for at det med direktivet tilsigtede resultat fremkaldes, og for dermed at handle i overensstemmelse med artikel 249, stk. 3, EF (jf. i denne retning Von Colson og Kamann-dommen, præmis 26, Marleasing-dommen, præmis 8, Faccini Dori-dommen, præmis 26, og ligeledes dom af 23.2.1999, sag C-63/97, BMW, Sml. I, s. 905, præmis 22, af 27.6.2000, forenede sager C-240/98 — C-244/98, Océano

Grupo Editorial og Salvat Editores, Sml. I, s. 4941, præmis 30, og af 23.10.2003, sag C-408/01, Adidas-Salomon og Adidas Benelux, Sml. I, s. 12537, præmis 21).

114 Kravet om ensartet fortolkning af national lovgivning er uadskilleligt forbundet med traktatens system, idet traktaten giver den nationale ret mulighed for inden for rammerne af sin kompetence at sikre sig fællesskabsrettens fulde virkning, når den afgør den tvist, der er indbragt for den (jf. i denne retning dom af 15.5.2003, C-160/01, Mau, Sml. I, s. 4791, præmis 34).

115 Såfremt det princip om ensartet fortolkning af national lovgivning, der således er pålagt ved fællesskabsretten, i højeste grad vedrører nationale bestemmelser, der vedtages for at gennemføre det pågældende direktiv, er princippet imidlertid ikke begrænset til fortolkningen af disse bestemmelser, men kræver, at den nationale domstol tager den nationale lovgivning i dens helhed i betragtning for at vurdere, i hvilket omfang denne lovgivning kan anvendes således, at den ikke fører til et resultat, der er i modstrid med det, der tilsigtes med direktivet (jf. i denne retning Carbonari m.fl.-dommen, præmis 49 og 50).

116 Hvis det i denne henseende i henhold til national ret er muligt ved anvendelsen af fortolkningsmetoder, der er anerkendt i denne ret, under visse omstændigheder at fortolke en bestemmelse i den nationale retsorden på en sådan måde, at en konflikt med en anden national norm undgås, eller med henblik herpå at begrænse rækkevidden af denne bestemmelse ved kun at anvende den, i det omfang den er forenelig med den nævnte norm, har den nationale domstol pligt til at anvende samme metoder med henblik på at opnå det resultat, der forfølges med direktivet.

117 I det foreliggende tilfælde påhviler det derfor den forelæggende ret, der er forelagt tvister som de i hovedsagerne verserende, der henhører under anvendelsesområdet for direktiv 93/104, og som har deres udspring i faktiske omstændigheder, der ligger

efter udløbet af direktivets gennemførelsesfrist, når den anvender de bestemmelser i national ret, der særligt er bestemt til at gennemføre dette direktiv, i videst muligt omfang fortolke dem på en sådan måde, at de kan finde anvendelse i overensstemmelse med direktivets målsætning (jf. i denne retning dom af 13.7.2000, sag C-456/98, Centrosteel, Sml. I, s. 6007, præmis 16 og 17).

118 I det foreliggende tilfælde kræves det derfor i henhold til princippet om ensartet fortolkning, at den forelæggende ret gør alt, hvad der henhører under dens kompetence — idet den tager samtlige bestemmelser i national ret i betragtning for at sikre direktiv 93/104's fulde virkning — med henblik på at forhindre overskridelsen af den maksimale ugentlige arbejdstid, således som den er fastsat i direktivets artikel 6, nr. 2 (jf. i denne retning Marleasing-dommen, præmis 7 og 13).

119 Følgelig må det konkluderes, at en national domstol, der er forelagt en tvist, hvori der alene er private parter, skal, når den anvender nationale bestemmelser, der er vedtaget med det formål at gennemføre de forpligtelser, der er fastsat i et direktiv, tage samtlige bestemmelser i national ret i betragtning og skal i videst muligt omfang fortolke dem i lyset af direktivets ordlyd samt formål for at nå til en løsning, der er i overensstemmelse med det formål, der forfølges med direktivet. I hovedsagerne skal den forelæggende ret derfor gøre alt, hvad der henhører under dens kompetence, for at forhindre overskridelsen af den maksimale ugentlige arbejdstid, der er fastsat til 48 timer i henhold til artikel 6, nr. 2, i direktiv 93/104.

120 Henset til alt det ovenfor anførte skal spørgsmål 3 besvares med, at:

— Artikel 6, nr. 2, i direktiv 93/104 skal fortolkes således, at bestemmelsen, under omstændigheder som dem, der foreligger i hovedsagerne, er til hinder for en

medlemsstats lovgivning, hvorefter der i forbindelse med perioder med permanent arbejdsberedskab (»Arbeitsbereitschaft«), som udføres af reddere inden for rammerne af en redningstjeneste, der organiseres af et organ som Deutsches Rotes Kreuz — i givet fald i kraft af en kollektiv overenskomst eller virksomhedsaftale, der er støttet på en sådan overenskomst — gives mulighed for en overskridelse af den maksimale ugentlige arbejdstid på 48 timer, der er fastsat i denne bestemmelse.

— Den pågældende bestemmelse opfylder alle nødvendige betingelser for at have direkte virkning.

— En national domstol, der er forelagt en tvist, hvori der alene er private parter, skal, når den anvender nationale bestemmelser, der er vedtaget med det formål at gennemføre de forpligtelser, der er fastsat i et direktiv, tage samtlige bestemmelser i national ret i betragtning og skal i videst muligt omfang fortolke dem i lyset af direktivets ordlyd samt formål for at nå til en løsning, der er i overensstemmelse med det formål, der forfølges med direktivet. I hovedsagerne skal den forelæggende ret derfor gøre alt, hvad der henhører under dens kompetence, for at forhindre overskridelsen af den maksimale ugentlige arbejdstid, der er fastsat til 48 timer i henhold til artikel 6, nr. 2, i direktiv 93/104.

Sagsomkostninger

121 Da sagernes behandling i forhold til hovedsagernes parter udgør et led i de sager, der verserer for den forelæggende ret, tilkommer det denne at træffe afgørelse om sagsomkostningerne. Bortset fra nævnte parters udgifter kan de udgifter, som er afholdt i forbindelse med afgivelse af indlæg for Domstolen, ikke erstattes.

På grundlag af disse præmisser kender Domstolen (Store Afdeling) for ret:

1) a) **Artikel 2 i Rådets direktiv 89/391/EØF af 12. juni 1989 om iværksættelse af foranstaltninger til forbedring af arbejdstagernes sikkerhed og sundhed under arbejdet samt artikel 1, stk. 3, i Rådets direktiv 93/104/EF af 23. november 1993 om visse aspekter i forbindelse med tilrettelæggelse af arbejdstiden skal fortolkes således, at arbejdet som redder, der udøves inden for rammerne af en redningstjeneste som den i hovedsagerne omhandlede, er omfattet af anvendelsesområdet for disse direktiver.**

b) **Begrebet »vejtransport« i den forstand, hvori udtrykket er anvendt i artikel 1, stk. 3, i direktiv 93/104, skal fortolkes således, at det ikke omfatter den aktivitet, der udøves af en redningstjeneste, selv om denne tjeneste i hvert fald til dels består i at benytte et køretøj og at ledsage patienten under transporten til hospitalet.**

2) **Artikel 18, stk. 1, litra b), nr. i), første led, i direktiv 93/104 skal fortolkes således, at en overskridelse af den maksimale ugentlige arbejdstid på 48 timer, der er fastsat i direktivets artikel 6, kræver hver enkelt arbejdstagers udtrykkelige og frit tilkendegivne accept for at være gyldig. Det er i denne henseende ikke tilstrækkeligt, at der i den pågældendes arbejdsaftale er henvist til en kollektiv overenskomst, der tillader en sådan overskridelse.**

3) — **Artikel 6, nr. 2, i direktiv 93/104 skal fortolkes således, at bestemmelsen, under omstændigheder som dem, der foreligger i hoved-**

sagerne, er til hinder for en medlemsstats lovgivning, hvorefter der i forbindelse med perioder med permanent arbejdsberedskab (»Arbeitsbereitschaft«), som udføres af reddere inden for rammerne af en redningstjeneste, der organiseres af et organ som Deutsches Rotes Kreuz — i givet fald i kraft af en kollektiv overenskomst eller virksomhedsaftale, der er støttet på en sådan overenskomst — gives mulighed for en overskridelse af den maksimale ugentlige arbejdstid på 48 timer, der er fastsat i denne bestemmelse.

— **Den pågældende bestemmelse opfylder alle nødvendige betingelser for at have direkte virkning.**

— **En national domstol, der er forelagt en tvist, hvori der alene er private parter, skal, når den anvender nationale bestemmelser, der er vedtaget med det formål at gennemføre de forpligtelser, der er fastsat i et direktiv, tage samtlige bestemmelser i national ret i betragtning og skal i videst muligt omfang fortolke dem i lyset af direktivets ordlyd samt formål for at nå til en løsning, der er i overensstemmelse med det formål, der forfølges med direktivet. I hovedsagerne skal den forelæggende ret derfor gøre alt, hvad der henhører under dens kompetence, for at forhindre overskridelsen af den maksimale ugentlige arbejdstid, der er fastsat til 48 timer i henhold til artikel 6, nr. 2, i direktiv 93/104.**

Underskrifter.